

ževnosti (*Hrvatska književna kritika*, Minerva, Zagreb 1935). Većina kritičara upravo su autori 19. stoljeća (S. Vraz, F. Kurelac, A. Veber, A. Šenoa, F. Marković, M. Šrepel, M. Breyer, S. Miletić, J. Čedomil, A. G. Matoš, V. Lunaček, A. Petravić, V. Nazor, B. Drechsler (Vodnik), M. Marjanović, M. C. Nehajev), a trojica iz 20. st. (P. Grgec, M. Krleža i A. Barac). Zanimljivo je da Maraković u svojoj antologiji za pojam kritičara koristi oblik *kritik* (gen. *kritika*).

Sve u svemu tijekom svojega prvog razdoblja hrvatska je književna kritika prošla važan put konstituiranja i pozicioniranja unutar nacionalnoga književnog sustava. Kada je otpočinjala, sve je upućivalo na ideju književnog djela koje u prvome redu služi neposrednome otkrivanju kolektivne stvarnosti manje nego neke pojedinačne. Na kraju preporodne matrice počeo se sve jasnije ukazivati autor, odnosno pojedinac i njegovo djelo kao relativno autonomna činjenica. A djelo sada počinje ukazivati i na to da su veze teksta i zbilje mnogo kompleksnije nego je kritika toga časa u stanju izraziti. No, 20. stoljeće i u tome će pogledu donijeti goleme promjene. S jedne strane pomaci će ići u smjeru radikaliziranja društvene funkcije književnosti, pa i njezine kritike, s druge u smjeru otkrivanja novih mehanizama koje će kritici odsad na raspolaganje staviti psihoanaliza (S. Freud) i moderna lingvistika (F. de Saussure).

POLEMIKA

U šire područje kritike neki bi rado uvrstili i *polemiku*. Na nekoliko mjesta u ovome pregledu spominjali smo reakcije na pojedine kritike – Došenovu na Reljkovićeve *Satira*, Banovu u slučaju negativnoga suda koji je o njegovoj drami dao A. Veber, polemiku koja se razvila kao reakcija na Kumičićev članak o romanu ili one brojne polemike unutar sukoba starih i mladih, pa Matoševe i kasnije Krležine, koje će bitno obilježiti književnu i kulturnu

atmosferu prve polovice 20. stoljeća. Spomenuli smo uostalom i to kako kritika lako s književnoga skrene na neko osobno polje, tj. s djela na autora – Vukotinovićevim riječima: “proti osobi”!

Bilo je spomena i o sukobu Gaja s pokretačima Kola, koje Gaj polemički dočekuje tako što parodira vlastitu pjesmu, ujedno himnu ilirskog pokreta. U njoj Gaj naziva prve naše “secesioniste”, Dragutina Rakovca, Ljudevita Vukotinovića i Stanka Vraza – *Rakom, Vukom i Vragom*. Polemičnost je implicirana i u Vrazovoj pjesmi *Odgovor bratji, što žele, da pjevam davorie* iz Danice 1837. a u kojoj se njezin autor uz Anakreontovu “asistenciju” opredjeljuje ne samo protiv književnoga diletantizma i dominantnoga književnoga budničarskog modela, nego i za poziciju nezavisnoga pjesnika, a u konačnici i za drukčije poimanje književnosti nego ga je Gaj zastupao i prakticirao.

Spominjali smo također Šenou i njegove oponente, pa polemike između pravaša i obzoraša, dok i danas, čim se spomene 19. st., u prvi plan izbija npr. sukob riječke, zadarske i zagrebačke filološke škole, odnosno polemička rasprava V. Pacela i V. Jagića “o našem glagolu” u Pozoru 1862., pa V. Jagića i A. V. Tkalčevića “o našem pravopisu” te o sintaksi koja se iz Književnika 1864. prebacila u Glasonošu 1865., odnosno Domobran 1866., pa onda polemika Jagića i Kurelca, Kurelca i Vebera, u koju su se umiješali B. Budisavljević i B. Šulek, itd.

Kolo je u vrijeme redakcije bivšega Jelačićeva emisara A. T. Brlića izazvalo pažnju i mladoga Ante Starčevića, čiji su se osvrti izrodili u pravu polemiku. Naime, 3. listopada 1851. u Narodnim novinama (*Sigma*), tj. A. S., pohvalio je novog urednika, čak aludirao na cenzuriranu osmu knjigu Kola s Brlićevim već spominjanim memoarima, a onda iznio i neke kritičke opaske, npr. da se urednik trebao javiti ostalim piscima, pa bi bilo više i boljega materijala, dok je najvažniji dio prigovora išao na Brlićev pravopis i jezik.

Odgovorio je Brlić *Poslanicom gospodinu Sigmi* zamjerajući kritici koja cilja na osobu, umjesto na predmet te odbijajući ne-

argumentirane prigovore, a u pogledu jezika Brlić brani vlastita pravopisna rješenja te ističe privrženost narodnom jeziku. Starčevićev *Odgovor na poslanicu gospodina A. T. Brlića* u početku je polemički intoniran, potom on argumentira svoje ranije prigovore, posebice negativnu ocjenu Brličeva članka *Životopis kralja Krešimira II. Velikoga*, no težište je opet na pravopisu i jeziku. Starčević dosljedno pobija načelo “piši kako govoriš” videći u njemu opasnost za jezičnu standardizaciju, što je zapravo išlo na račun Karadžićevih pravopisnih načela i Bečkoga književnog dogovora iz 1850.

U studenome 1851. A. T. Brlić odstupio je s tajničkoga mjesta u Matici ilirskoj, time i s mjesta Kolova urednika, a Starčević kreće u obračun s ilirizmom trasirajući svoju novu nacionalnu ideologiju čije je konture ocrtao u polemici sa srpskim novinama kada prvi put koristi i svoje bijesno steklištvu. Iskoristivši Gajev boravak u Pragu i Leipzigu 1852., Starčević je anonimno polemizirao u Narodnim novinama. Starčevićeva je žučljivost po nekim mišljenjima najvjerojatnije bila motivirana i time što mu je nešto ranije u Srbiji bila odbijena molba za namještenje. Na prozivanje Gaja iz srpskih novina da izravno stoji iza Starčevićevih napada, a nakon što se već Starčević razotkrio i odgovornost preuzeo na sebe, oglasio se Gaj *izjavljenjem* da se sve to događalo u vrijeme njegove odsutnosti, a koliko ga je Starčević naljutio pokazuje podatak da u svoj osobni, luksuzno uvezani komplet *Narodnih novina*, nije dao uvezati brojeve sa Starčevićevim člancima!

U polemičku raspravu Franje Markovića i Armina Pavića u Akademijinu Radu 1879. o estetičkoj ocjeni Gundulićeva *Osmana* bio se uključio i njemački slavist Alfred Jensen. Riječ je o tome da je Pavić ranije tvrdio da je *Osman* nastao spajanjem dvaju epova *Osmanide* i *Vladislavide*, na što je reagirao Marković a podržao ga Jensen, pa je Pavić nastavio dodavši kako Mažuranićeva pjevanja nadilaze cijeli Gundulićev ep. Srodnoga je karaktera i polemika o povijesnoj pozadini Mažuranićeva *Smail-age Čen-*

gića, odnosno brojni komentari nekih njegovih stihova poput *Već ga prati sa zapada sunce iz Čete* te javne dileme o tome radi li se o večeri ili o jutru!

U međuvremenu se osamdesetih godina na stranicama Katoličkoga lista, Narodnih novina, a onda i *Vienca* bila povela polemika među zagrebačkim filozofima u kojoj su, između ostalih, sudjelovali A. Veber, F. Iveković i T. Maretić kao glavni predstavnik tzv. hrvatskih vukovaca i autor vrlo utjecajne *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899), koja je i veći dio 20. st. bila temelj hrvatske jezične norme i glavni jezični priručnik.

Nije samo Kuzmanićeva Zora napadana iz Zagreba i to zbog svoga jezičnog regionalizma, već i Kraljevićev Slavonac, čije se slavnostvo u Zagrebu doživljava kao paralelno i za mlado hrvatstvo zato opasno političko ime, pa su se razvile polemike s ovim časopisom koji je na suradnju bio pozivao sve Slavonce i južnoslavensku braću “od Bospora do Kotora”. Nešto slično zbilo se i s dubrovačkim Slovincem koji je predlagao da pod svoje ime uvrsti ne samo Hrvate, nego i Slovence, Srbe i Bugare, štoviše, da i jezik utemeljen na hercegovačkom narječju nazove tim imenom, na što je žestoko reagirao Šenoa iz *Vienca* podsjećajući da je to Gaj predložio već 1835.

Šenoa će tih godina biti u poziciji da se i sam brani od napada “literarnih poletaraca” koje je predvodio mladi pravaš Ante Kovačić na kojega su Starčevićeva *Pisma Magjarolacah* (1879) ostavila snažan dojam. Okidač je bio jedan Kovačićev rukopis, kako stoji u uredničkoj bilješci sušačke *Slobode* uz Kovačićevu humoresku *Bježi-hajka*:

Urednik “*Vienca*” g. A. Šenoa obećao je ovaj rukopis tiskati. Sedam mjeseci čamio je u slavnoj ladici. Na pismeni upit glede toga pozvan bi uredničkom dopisnicom pisac osobno k uredniku. Tuj g. Šenoa među ostalimi izjavi, da pošto je pisac ovog rukopisa naišao najgnusniju pamfletažu u “*Slobodi*” pod naslovo “*Iz Bombaja*” – kako na g. A. Š. tako na druge domorodne zemaljske literate, kojim nisu svi su-

radnici “Slobode” dostojni prašine na noguh otepsti i bez kojih je “naša zemlja” tabula rasa; pošto je nadalje okaljao crnom nezahvalnošću dobročinstva g. A. Š. jer mu je ovaj kao urednik više stvari tiskao u “Viencu”, od ovakvog pisca “Slobodine” pamfletaže neće se ništa uvrstiti u “Vienac”. – Čiji je dakle “Vienac” list? – Apage svaki Satanas “Slobode” daleko od njega. Medju tim inače vazda – *non quis sed quid*.

Inače, u ovoj humoreski mladi Kovačić između ostaloga parodira i *Smail-agu Čengića*, djelo tadašnjega bana Ivana Mažuranića, i to malo prije no će to učiniti anonimno objavljenom “travestijom posvećenom rodoljubo-narodnjaka novorođenici g. 1880” *Smrt babe Čengićkinje* – samo tri mjeseca nakon Mažuranićeva povlačenja s banske stolice. Evo jednog karakterističnog mjesta:

*Ide četa, ali kamo?
man ćeš pitat četu istu.
Man ćeš pitat obzorašku djecu;
man ćeš pitat birane umnike;
man ćeš pitat naške zatočnike;
man ćeš pitat sve jugoslaviše;
man ćeš pitat cielu Trojedicu;
man ćeš pitat i učeno tielo:
Jugoslavsku akademiju nam!*

O dotičnome susretu u redakciji Vienca piše Kovačić i u *Literarnim gavanima* te napada Vienac da je “sveden na pjesnike i noveliste od kalupa”, a nazivajući Šenou “literarnim gavanom”, poziva da navede “koji plod u svom listu koji bi bio što više od forme, od cvjeta od voska”:

Svaki, tko ima oči osim gmižućih stvorčićah pred genijem, kakav je Šenoja, vidi po “Viencu” se je sustavu domislio kano urednik. U koga vidi, da imade talenta i sposobnosti, gleda ga ma podšto ukloniti od “Vienca”, pa makar treba izmisliti kakovu intrigu za to, koga već nemože, tomu svojimi izpravci tako uredi radnju, da postaje pravom nakazom...

Kovačić nije na tome ostao, već je svoje oponente nastojao pravaškom satirom ocrniti i u romanima. U *Fiškalu* (1882) izruguje ilirce i Nijemce, u *Među žabari* (Balkan, 1886) malograđane Žablje Lokve, zapravo Karlovca, koji su nakon desetoga nastavka uspjeli zaustaviti njegovo objavljivanje, a toj sudbini zbog napada iz katoličkih krugova jedva je umakao i roman mu *U registraturi* (Vienac, 1888).

U jednome od više uzajamnih napada obzoraša i pravaša, a u vrijeme polemike o romanu i naturalizmu, jedan od agilnijih sudionika bio je Josip Pasarić, zagovornik “zdravog realizma”. Odgovarajući na podlistak Slobode od 19. veljače 1884., proziva Pasarić iz Pozora 1884. naše *fanaticus errore, zdravo bolesne ljude, literarne Rudjine, jezičave babe, “Europejce”, progresiste, junake fraze, prave pravcate Bazarove i književne patuljke – ukraćko – literarno stado* iz kojega su na Šenou dizali literarnu hajku. Poslije Šenoine smrti ti isti “zadiru svoje gladne zube u naše zaslužne pisce Tomića, Markovića, Trnskoga, Becića, kojim su ti zubi epigoni naturalizma i verizma jur odavno odredili mjesto u stenjevačkoj ludnici”:

U novije se je vrijeme ta četa povećala brojem vikača, kojih je svaki gotov udariti na deset starijih pisaca, da ih sruše sa uzvišenog piedestala. Junačka ta četa ima svog bojnovnog vodju, koga šapćući Kumičićem zovu, a duhovni im je “pastier” fratar Desiderius, koji skupo drži svoju rusu glavu, jer svojim posvećenim tamjanom ne kadi svojih vjernika samo u najvećem hrvatskom ilustriranom listu “Hrvatskoj Vili”, već priobćuje oduge nabožne čitulje i krunice u političkih “Narodnih novinih”.

Misli Pasarić na Janka Iblera, onoga koji se prvi prozvao “mojom literarnom neznatnosti”, a što će s manjim varijacijama zaživjeti od Matoša do Igora Mandića, ističe feljton mu *Nove Zagrebulje* kojim si “taj delija prisvaja prvenstvo naziva ‘Zagrebulja’”. Ne prihvaćajući stil i ton ove “neliepe ‘književne razprave’”, Desideriusu svome “nekadanjem prijatelju (ako ste mi ikada

bili prijatelj kao što ja Vama jesam bio)” odgovara da mu kao čovjeku “kojem poznaje dosadanji život i značaj”, oprašta sve “čime ste se proti meni ogriješili”.

Do sukoba mladih i starih kroniku polemika popunjavali su još Imbro Tkalac i anonimna kritika njegovih memoara, pa još jedna Obzorova “antikritika” sada u slučaju navodnoga plagijata Tresić-Pavičićeve drame *Simeon Veliki* i autorove reakcije, koju Obzor uspoređuje sa sličnom reakcijom jednoga austrijskog pisca. Naime, Obzor je prvo pisao o ovoj Pavičićevoj drami kao imitaciji Alfierijeva *Saula*, a onda objavio očitovanje u kojemu autor to odlučno odbija kao “drzovitu laž”. No, mnogo se žešća polemika vodila o drugoj Tresićevoj drami, sada u povodu izvedbe *Katarine Zrinske* na što su “otvorena pisma” preko novina razmjenjivali prvo autor i K. Šegvić, a onda autor i E. Kumičić, da je sve došlo gotovo do suda koji je navodno izbjegnuto Tresićevim putovanjem u Pariz, odnosno Kumičićevim “strahom od suda”.

A sve je počelo Šegvićevom kritikom da je Tresić “operušao” Kumičićev roman *Urotu Zrinsko-Frankopansku* (Dom i sviet, 1892-93) kako to rezimira Hrvatsko pravo 1900. na što je Tresić pozvao Šegvića da dokaže svoju tvrdnju, inače je *slavosrb*, ako je ne dokaže. Nakon što je to Šegvić dokazao, Tresić je “biesno navalio na gg. Šegvića, Kumičića i druge”, a vidjevši da ništa ne može, izjavi da se neće upuštati u njihovo pobijanje već u dokazivanje. Pri tome je falsificirao čak i jedno pismo P. Zrinskoga, što je i Kumičić dokazao, te poslao *Izpravak* Hrvatskoj domovini, koja ga je “osakatila” da pokrije Tresića. Na to ovaj predlaže arbitražu časnog suda sastavljenoga od predstavnika Matice hrvatske i Društva hrvatskih književnika, koju je lakrdiju Kumičić međutim otklonio, itd. Sve je rezultiralo prekidom Tresić-Kumičićeva prijateljstva i Kumičićevom javnom zahvalom na čestitkama “na polemici proti dr. A. Tresiću Pavičiću” u koju se bio upustio samo zato što je smatrao za svoju dužnost da ustane “na obranu hrvatskih mučenikah Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana”.

No, polemika ovime nije bila gotova, jer se na kraju u sve umiješala i Marija Kumičić, supruga Eugena Kumičića, koji je u međuvremenu umro, a koja se po Matoševu mišljenju “ponaša kao da joj je muž s imenom ostavio i prava svojih talenata”. Relativno opsežnu obranu muža pod naslovom *Sve za obraz, obraz ni zašto* (Hrvatsko pravo, 1905) od objeda P. Krstinića i njegove “desne ruke” F. Biničkog da je *Kraljica Lepa* plagijat *Trilogije* Marija Kumičić otpočinje porukom obojici da su – “savršeni slavoserbi”. Nedugo potom polemiku je zaključio M. Dežman Ivanov u *Pokretu* kompromisom: “Tko je pročitao Kumičićevu ‘Kraljicu Lepu’ i trilogiju Pavla Krstinića: ‘Petar Svačić’, taj će bez daljnjih istraživanja, a da ni ne zna čije je djelo prije izašlo, moći uztvrditi, – da ni jedan ni drugi autor nije plagijator.”

A koja je to naša polemika bila prva i otkad uopće počinjemo to “mjeriti”, zapravo i nije lako reći. Svakako bi jedna od prvih, ako ne i prva, jer se od nje može govoriti o kontinuitetu, bila ona iz 1839. kada se u Gajevim novinama i Danici povelala polemika protiv napisa nekoga Ultra-Madžara i “proti Magjaromanii” u mađarskim novinama.

Prema Danici od 7. kolovoza 1839. “jedan sa B. podpisani Ultra-Magjar (Bajza?) opazuje u peštanskom magjarskom *Athe-neumu* 1839. 2. semest. br 4. od 14. Sèrpnja (Jul.) k vèsti Pester Tagblatt, da će se u Banjskoj Bistrici (Neuschl, Besztercze-Banya), jednom po Nèmcih i Slavjanih naseljenom kr. slob. i rudarskom varoš, nèmački teatar (zrelište) uzidati, za koju je je sverhu jur iz ulaznih novacah za predstavljanje dragovoljnoga društva (Diletanten – Gesellschaft) 12.000 forintah sabrao”. Na to je Daničin suradnik Dragutin, odnosno dr. Dragutin Rummy iz Ostrogona, svoje protivljenje ovome obliku germanizacije, između ostaloga, ovako obrazložio:

Svaki je narod dužan svoj materinski jezik čuvati (...) nu iz te dužnosti neizvira pravo, drugi narod tlačiti, njih nagovarati, da se iste dužnosti odreknu i svoju narodnost, za volju druge, zataje ter da sami svoje

ubojice postanu. I ako je istina, da imade u nebo vapijućih, grėhah, tako je bez svake sumnje prava istina: da je *narodno samoubojstvo*, na koje Magjaromani druge narode nagovaraju, *najveći u nebo vapijući grėh...*

Na Saboru čitaonice ilirske zagrebačke 23. lipnja 1841. bi odlučeno da se ovome “visokoučenomu gospodinu i profesoru u Oštrogonu”, “kao osobitome branitelju i zaštitniku naše narodnosti slavjanske, koji malo ne u svih novinah monarkie naše piše, od strane društva službeno zahvali”!

* * *

Međutim, pitanje je jesu li sve to polemike, odnosno što je uopće polemika i kakve veze ima s književnošću? Pogotovu što se podrazumijeva da je polemika zapravo princip politike i njezina ponašanja kako to sugerira i etimologija ove još jedne grčke riječi – *polēmikōs*, tj. borben, a zapravo ratoboran (*pólemos* – rat).

Jedna od definicija kaže da je polemika oštra rasprava između predstavnika različitih shvaćanja u politici, religiji, znanosti, umjetnosti itd. u kojoj se brane vlastita gledišta i kritički pobijaju protivnikova. Pojam se, dakle, odnosi na raspravu o bilo kojim mogućim temama, no sudionici su na protivnim i, čini se, nepomirljivim stranama, svaki sa svojim tezama i argumentima koje druga strana ne prihvaća, inače sukoba ne bi ni bilo. Na prvi pogled polemika je slična raspravi, no za razliku od rasprave koja na kraju rezultira nekim stavom, u pravilu kvalitetnijim od polaznih, polemici kao da je jedini cilj da se utvrdi istina o suprotstavljenim gledištima te da ih se uzajamno pobija, polemičari su unaprijed nesprenni na njihovo preispitivanje, usuglašavanje ili i na kakav kompromis. Ukratko – osporavanje radi samoga osporavanja!

Polemika je, kako to i sama riječ upućuje, dio antičke društvene prakse, bilo da je riječ o filozofskim dijaloškim traktatima, o govorima na javnim trgovima ili o dramskim dijalozima u teatru. U starogrčkih filozofa sastavni je dio dijalektike, tj. vještine dija-

loga i diskusije (*dialektike tehne*) pod kojom se podrazumijeva učenje o svijetu koji počiva na vlastitim suprotnostima kao temeljima razvoja, a kao metoda ostat će dio filozofije sve do Hegela i Marxa. U svima sudionici nastoje najčešće kroz pitanja i odgovore uvjeriti jedni druge tako što zauzimaju polemički stav pri kojemu koriste najbolje govorničke vještine za koje su se posebno uvježbavali. Te su vještine uključivale i specijalne govorničke figure poput antiteze, paradoksa, ironije, pa se takav govor razlikovao od drugoga te računao ne samo na poraz sugovornika, nego i na simpatije publike.

Dijalošku formu i brigu o svim elementima polemičkoga diskursa nastojali su očuvati i njegovi pisani oblici koji su nastajali tijekom srednjega vijeka i u renesansi, sve do 18. stoljeća. U tome su naročito produktivni bili kršćanski apologeti u svojim čestim obračunima s hereticima i protivnicima Crkve. Otada polemika funkcionira u današnjem značenju, a ne kako su je prakticirali antički oratori i filozofi. Iste crkvene metode koristila je nerijetko i druga strana, pa se u tome – kažu izvori – istaknuo i naš M. Vlačić Ilirik navodeći u djelu *Katalog svjedoka isti ne (Catalogus testium veritatis, 1556)* kršćanske pisce koji su i prije reformacije iznosili prigovore Rimskoj crkvi. M. de Dominis u svojim već spominjanim djelima *O crkvenoj državi (De republica ecclesiastica, 1617-22)* i *Rimsko papinstvo (Papatus Romanus, 1617)* oštro polemizira protiv papinskoga primata, svjetovne vlasti i crkvene politike kao glavnih prepreka sjedinjenju kršćanskih crkava i uspostavljanju mira u Europi, itd.

Istina, neki bi i spomenutoga biskupa Nikolu Modruškoga vidjeli kao polemičara. Riječ je, naime, o pismu koje je ovaj biskup oko 1470. uputio “kapitulu i kleru crkve modruške”, koje je upereno protiv neimenovanoga protivnika glagoljaštva, a kao “jedinствен primjer polemike” strukturirano je tako da “s najvećom mjerom oštine pogađa slaba mjesta protivničke argumentacije” (E. Hercigonja). Polemičke su tekstove pisali svi značajniji europski pisci poput Petrarce i G. Bruna, naročito Voltaire i drugi

enciklopedisti, pa Bacon i engleski empiristi J. Locke, G. Berkeley i D. Hume te Erazmo, Rabelais, Lessing, Heine i dr. Pravi procvat, međutim, polemika je doživjela s pojavom novina i časopisa kada, po nekima, ova porodica tekstova poprima odlike žanra.

U tome smislu hrvatsku polemiku i njezin kontinuitet pratimo s preporodnim tiskom i sporovima u čijem su središtu bili s jedne strane ilirci i oni koji su ih s pozicija germanizacije i mađarizacije nastojali kompromitirati, a s druge prijevori o jeziku i pravopisu te o smjerovima književnosti kako to pokazuju naši primjeri. Dovoljno da u Životu 1900. B. Livadić primijeti kako je “zavladala živahnost literarne polemike”, a anonimni suradnik Glasa Matice hrvatske primijeti kako je Savremenik uveo novu rubriku, tj. “izumio posebno poglavlje za svoj list, kojemu je stavio na čelo bolni žig ‘Polemika’”!

Bilo je to još jedno polemički izrazito živo razdoblje kojemu su pogodovali ne samo sve oštrije sporovi na tadašnjoj društvenoj sceni, nego i – isticasmo više puta – procvat novina i časopisa, tj. tiskarske industrije. Pokraj specijalno štampanih brošura, postaju novine i časopisi zapravo glavni poligon polemikama, nerijetko i osnivani samo zato da bi se moglo ili napadati ili javno odgovoriti oponentima, npr. mladi starima koji su uzurpirali Matičina glasila, stari mladima iz Vienca, Glasa ili Kola i sl. Mladi su odgovarali iz vlastitih najčešće kratkotrajnih glasila, pa onda iz svoga Savremenika, ali sada se sve češće spore mladi i mladi u i oko DHK i njegova časopisa. U tome će se najdosljednijima pokazivati u prvo vrijeme A. G. Matoš, koji s DHK-om i Savremenik proglašava modernim tek po imenu, s likom manje literarnih, više “personalnih i političkih boraba”, a onda M. Krleža koji će isto Društvo u svom Plamenu 1919. nazvati *Društvo Hromih Klokana*. Krleža je imao mnogo više sreće jer je, za razliku od Matoša i njegova nesuđenog Kokota, uvijek uspijevaio imati vlastiti časopis.

Jedan od najproduktivnijih polemičara među modernistima bio je svakako Matoš, čije poimanje književnosti uključuje polemiku, tj. borbu, jer “teško literaturama koje žive bez borbe”, pa

svaka polemika može “tek koristiti pravoj književnosti”. Matoš je bio ujedno prvi koji je sastavio knjigu polemika (*Dragi naši savremenici*) te je kanio objaviti, ali ga je smrt pretekla. U njima je izbor iz Matoševa mnogo većega polemičarskog opusa. *Predgovor Čitaocu – Predgovor neizdanoj polemičkoj knjizi* tiskao je Matoš u Riječkome novom listu 20. ožujka 1912. U njemu ističe da je njegova zbirka jedinstvena i po tome što donosi i napada je svojih protivnika (K. Š. Gjalskoga, M. Marjanovića, J. Hranilovića, M. Begovića, J. Polića Kamova, T. Ujevića, K. Kovačića i dr.) te replike na te napade. Ovime je htio svojemu sporu s “dragim savremenima” dati dimenziju objektivnosti, neizravno i vlastitih pobjeda te ilustrirati doba u kojemu je živio:

Polemičku ovu knjigu ne izdajem zbog kakve njene direktne vrijednosti. Vrijednost joj je indirektna. Nije samo ono dobar vrtlar što zna sijati, saditi i kalamiti rijetko cvijeće i sočne voćke. Vrt se treba i plijeviti, da se na štetu korisnoga ne rastići čkalj, kopriva i ini drač. Kao u flori i fauni, tako postoji i u socijalnoj organizaciji u svim vrstama rada cijeli nepregledni niz parasita koje treba trijebiti i svim silama suzbijati u interesu zdravih, sposobnih organizama i normalnog njihovog razvitka.

Nema gotovo ni jednoga istaknutijeg hrvatskog pisca toga doba kojega Matoš nije polemički barem okrznuo. Vojujući “jedan proti Svima, proti Svemu”, osim spomenutih, često su mu na meti bili i M. Dežman Ivanov, V. Jelovšek, V. Klaić, J. Kosor, D. Domjanić, M. Ogrizović, A. Milčinović, B. Livadić, S. S. Kranjčević, M. Cihlar Nehajev, N. Nodilo, K. Šegvić, Z. Vukelić, A. Wenzelides i dr. I mnogi su mu odgovarali, napose mlađi, od kojih su neki u njemu isprva gledali učitelja. Gnjevni J. Polić Kamov u članku *A. G. Matoš (Pokret, 1908)* odgovorio je na kritiku *Ištipane hartije (Lirika lizanja i poezija pljuckanja, Hrvatska smotra, 1907)* da je Matoš postao stvaralački impotentan. Ujević ga u članku *Cezar na samrti (Sloboda, 1911)* naziv “vječnim zaplotnjakom”, “originalnim majmunom”, “jedinstvenom vra-

nom”, pripisujući mu potkradanje i plagiranje M. Barrèsa i Ch. Baudelairea. Krešimir Kovačić, sin Ante Kovačića, uspoređuje Matoša sa “psetom koje je sjelo kraj puta i laje na prolaznike”, optužuje ga da mu je ukrao tekst i tiskao ga pod svojim imenom. Matošu je samo do polemike, on živi od nje i na njoj gradi svoju slavu, pisali su suvremenici, pa “kad god koga po svoju ‘iskritizuje’, onda se osjeća – da je on ipak viši od njega”. U pravilu bi dodavali kako ni u polemikama nije znao čuvati pravu mjeru, “ne zna biti stvaran a da ne prelazi u afekat ili pretjerivanje” (A. Wenzelides). Odmjereni Ante Radić, kao tajnik MH, u jednome pismu Matošu 1907. pita: “čemu stvarati afere i nesnošljive prilike, a bez razloga i bez koristi za ikoga?”

Matoš je kritizirao i žestoko polemizirao sa svima bez obzira na osobne veze, moć i moguće posljedice. Gotovo da nije bilo forme u kojoj nije bio satiričan i nijednoga aktualnog problema o kojemu nije javno progovorio. Tiče se to i politike i umjetnosti, književne, glazbene i likovne, institucija i raznih udruga, pojedinih pisaca, knjiga, novina i časopisa, socijalnoga statusa pisaca i drugih umjetnika, čitatelja, kritičara, nakladnika i kupaca, naših biblioteka i društvene brige za knjigu, nacije, Europe, domovine i emigracije itd. Svoje polemike smještao je u društveni, kulturni i politički kontekst oštro šibajući nesposobnost i nekompetentnost na svim područjima, pa tako i u književnosti od koje, kako veli, nije mogao živjeti, pa je “bio novinar samo zato da bi bio literat”. No, nitko neće izreći tolike pohvale i tolike kritike na račun žurnalizacije života i književnosti i nitko nije tada tako precizno prognozirao izazove i opasnosti koje dolaze od medija i njihove sverastuće manipulativne moći. Tehnološkom trijumfu Matoš je zato pretpostavio slobodnoga i obrazovanoga čovjeka, njegove sposobnosti, talent i stil te pripadnost onome što je naučio u Parizu, a naziva ga individualističkim nacionalizmom.

S obzirom da su naši primjeri pokazali koliko je polemika zapravo sklona prerusavanju, pa je u stanju pojaviti se u brojnim i raznolikim oblicima – od pjesme i pisma do romana i kritičkih

čanaka u nastavcima, čini se da sve to samo otežava svaku moguću definiciju. S jedne strane stoji njezino vezivanje uz novinstvo, s druge vezivanje uz književnu kritiku kao – kako to pokazuje Matoš – pravi teren ili poprište polemike. U jeku sukoba mladih i starih o odnosu kritike i polemike Dinko Politeo u *Obzoru* 1900. pitao se:

U nas se razmahala polemika medju tako zvanim mladima i tako zvanim starim, jer da o pravim starima i o pravim mladima ne može i ne smije da bude govora, to smo već dokazali. Je li ta polemika zlo? Mi mislimo, da nije, to jest, da ne bi bila, kad bi se kretala u onim granicama, u kojima bi se po samoj naravi stvari imala kretati. Ali na žalost nije tako. Što bi morala biti polemika takve vrsti? Morala bi da bude u isto vrijeme i kritika (...) Kritizuju na svoj način proizvode tako zvanih starih, s namjerom, da ih sruše, samozvani mladi zovu tu svoju kritiku ili polemiku borbom “slobodnih književnika proti klikli reakcionarstva i farizejstva”...

Što se kritike tiče, već smo rekli da je polemika – ako ništa drugo – a ono mnogo starija od kritike, jer joj se tradicija vezuje tek uz pojavu tiska. Još od antike polemiku pokraj satiričnoga tona karakterizira i dijalog, pa je svaka polemika u osnovi razgovor, dakle, odmjeravanje dviju strana, što unaprijed uključuje razlike, a gdje su razlike tu je i – sukob, barem potencijalno i dok se ne učini kompromis. No, baš u polemici kompromisa nema, i po tome što nema, tj. na koji se način čuva kompromisa, leži njezino određenje *sui generis*.

Naime, svaka strana u polemici (polemički subjekt) nastoji pobijediti, tj. nametnuti svoj identitet. Pri tome koristi vlastite argumente, logiku i jezik, koji je u osnovi osoban i ostrašćen, više ili manje ironičan i duhovit, a uvijek prepun jakih, oštrih i teških riječi da se nerijetko pretvara u vrijeđanje na osobnoj razini pa protagonisti završavaju katkad ne samo na časnome cehovskome, nego i na građanskome sudu. Ukratko, u nametanju svoje istine umjesto argumenata *ad rem*, u polemici kroz fingirani dijalog na kraju prevladaju argumenti *ad personam*. Vojničkim rječ-

nikom rečeno: polemičari ostaju ukopani na svojim početnim pozicijama bez stvarnih namjera da se uopće jednim drugima približe, a ponajmanje izjednače i pomire.

Mnogi naši primjeri nisu u strogom smislu bili polemike, nego polemički tekstovi. Primjerice, Kovačićevi feljtoni jesu, ali romani nisu. No, dok se u *Literarnim gavanima* spor ipak može svesti na pitanje uređivačke politike jednoga književnog časopisa, u *Smrti babe Čengiđkinje* radi se o tipu tzv. parodijske polemike, koja ne ide za nekim književnim problemom, nego za raskrinkavanjem književnika kao političkoga protivnika, tj. izvrgavanju ruglu njegova djela, stila i osobe. Matoševe kritike i kada nemaju sugovornika, odnosno kada ne replicira, nose polemički naboj kao obilježje prepoznatljivoga matoševskog ne samo stila, već – po riječima Igora Mandića – “pogleda na svijet”. U tome smislu može se reći da je svako djelo koje je napisano povišenim tonom i oštro se suprotstavlja nekoj književnoj pojavi pamfletističko. Takvi su u pravilu ne samo pamfleti i koserije, već gotovo svi tzv. programski manifesti, odnosno i ekspozitorni tekstovi po novinama i časopisima od Šenoina eseja *Naša književnost* do uvodnika A. B. Šimićevih časopisa u avangardi koja se ionako temelji na “poetici osporavanja” (A. Flaker). Ukratko, polemika je – kako je definira Krešimir Bagić – “umijeće osporavanja”, a svoju žanrovsku autonomiju temelji na angažiranome, afektivnome i samouvjerenome polemičkom subjektu, koji izmišljenom ili stvarnom argumentacijom osporava i onemogućuje konstituiranje Drugoga, tj. njemu suprotstavljenoga polemičkog subjekta.

Kako je riječ o konstrukciji u kojoj se polemika služi postupcima umjetničkog oblikovanja teksta, ali bez ambicija da oblikuje neki mogući svijet, već se drži stvarnosti na koju i reagira, pa ma koliko je iznevjeravala, odnosno prikrivala, to je čini nonfikcionalnim oblikom. U tome je smislu ona ne samo srodna drugim diskurzivnim oblicima poput putopisa, dnevnika, memoara, biografije, autobiografije, kritike i feljtona, nego s njima zauzima i rubnu književnu poziciju na razmeđu književnosti i publicistike.

Iako relativno odavna prisutna u nacionalnoj kulturi i – kako smo vidjeli – vjerna pratilica i važna komponenta hrvatske književnosti, polemika je od preporoda bila zapravo generator svi bitnih promjena u poetikama i svjetonazorima vodećih pisaca, koji su bili ujedno i vodeći polemičari. No, i pokraj toga sve je donekadavna tavorila na rubu teorijskoga i historiografskoga interesa. Tek pri kraju 20. st. pojavili su se prvi pokušaji njezina usustavljanja i tumačenja. S jedne strane prvo izbor polemika i pamfleta Kemala Mujičića *Protivnici, rugači i zabavljači* u sklopu *Antologija hrvatskog humora* (1976) s 52 autora, od M. Vlačića i de Dominisa, preko Vraza do I. Brešana, potom *Polemike u hrvatskoj književnosti* od Gaja do Matoša u nedovršenome projektu Ivana Krtalića (1-10/1982-83), a na drugoj strani prva znanstvena studija posvećena polemici autora Krešimira Bağića *Poetika osporavanja – polemički stilovi A. G. Matoša i M. Krleže* (1999).

HISTORIOGRAFIJA

Iako različitoga podrijetla, riječi *povijest* (stsl. *povedati*, pripovijedati prema *vedti*, vidjeti, znati) ili *historija* (grč. *istoria*, istraga, spoznaja dobivena istraživanjem prema glagolu *istorein*, istraživati, lat. *historia*, (h)istoričar onaj koji zna ili vidi) najčešće se u hrvatskom jeziku koriste kao istoznačnice za prošlost, odnosno za naše znanje o prošlosti. Ono u pravilu podrazumijeva sveukupnost prošlih činjenica, tj. prošlu stvarnost (*res gestae*), a kao znanost bavi se istraživanjem i proučavanjem prošlosti (*historia rerum gestarum*). U pojedinim strukama ove riječi nisu istoznačnice, npr. *povijest* može označavati prošlost, a *historija* naše znanje o njoj, itd. Bez obzira na moguće razlike, u osnovi se radi o usustavljanju našega znanja o prošlosti, odnosno o rekonstrukciji *kontinuiteta* i o stvaranju materijalne ili duhovne tradicije.

Pri tome se u pravilu povijest oslanja na kronologiju, odnosno dijakroniju, i na periodizaciju, tj. na opisivanje prošlosti po nekim